

Halil Halid Efendi ve Osmanlı Londra Sefarlerine Dair Bir Layiha

Halil Halid and a Report About Ottoman Embassy in London

*İbrahim Şirin-Musa Kılıç**

Özet

Batılı bilim adamlarının anti-emperyalist Müslüman entelektüel olarak bildiği Halil Halid kendi ülkesinde pek bilinmez. Halil Halid'in "Londra Sefâreti Rezaili" adlı risalesi, Sefir Antopolus Paşa ve Gazeteci Selim Faris hakkındadır. Mustafa Uzun tarafından risale bilinmesine karşın onun tarafından bulunamamıştır. Londra Sefâreti Rezaili, Londra Şehbenderhane-i Osmanisi Seyyiatı, Halil Halid'in kayıp risalesidir.

Anahtar Kelimeler: Halil Halid, Antopulos, Selim Faris, Abdulkhak Hamid Tarhan

Abstract

Although Halil Halid who has been much unknown his country is known anti imperyalist Müslim intellectual by west scientist. Londra Sefâreti Rezâili which book is about London's Ottoman ambassador Antopulos and jurnalist Selim Faris was written by Halil Halid. Although this book which is known by Mustafa Uzun, he didn't find. Londra Sefâreti Rezaili, Londra Şehbenderhane-i Osmanisi Seyyiatı is lost book of Halil Halid

Keywords: Halil Halid, Antopulos, Selim Faris, Abdulkhak Hamid

Halil Halid'e Dair

Halil Halid Efendi, Çerkeşşeyhizade Ahmet Refi Efendi'nin oğludur. Dedesi Osman Vehbi Efendi, II. Mahmud devrinin İstanbul rüûs payelî önde gelen ulemalarındandır. Babasının küçük yaşta ölümü üzerine Halil Halid Efendi'nin eğitimini amcası Mehmet Tevfik Efendi üstlendi. Halil Halid, Ankara Rüştîyesi'nden mezun olunca İstanbul'a gitti. Beyazıt Medresesinde eğitim aldıktan sonra 1893'te Mektebi Hukuk'u bitirdi.¹ Bir yandan da gazeteciliğe merak sardı. Ebüzziya Mehmet Tevfik'in yardımıyla yazı hayatına

* Dr. İbrahim Şirin, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; İbrahimşirin@hotmail.com; Musa Kılıç, Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, musakilic1976@myinet.com

¹ Ailesi, ilk gençlik yılları, eğitim hayatı ile ilgili bilgileri hatıratında bulmak mümkündür. Bkz Halil Halid, *The Diary of A Turk*, London, 1903.

atıldı. Gerek II. Abdülhamit yönetiminin ailesini mağdur etmesi gerekse dönemin verdiği hava ile Halid Efendi de II. Abdülhamit yönetimine karşı olduğundan takip altına alındı ise de hem tahsilini ilerletmek hem de tutuklanmamak maksadı ile İngiltere'ye gitti. Orada Abdülhak Hamit Tarhan ile yakınlık kurdu. Selim Faris'in Londra'da çıkardığı Hürriyet Gazetesi'nde çalıştı. Selim Faris'in gazetesinde çalışmama karşılığında² 1897 tarihinde Londra'daki büyükelçiliğe ikinci kâtip tayin edildi. Bir süre sonra Latin harflerine aktardığımız 1900 yılında neşrettiği Londra'daki Osmanlı sefir ve şehbenderi aleyhine "Londra Sefâret-i Seniyesi Rezâili, Londra Şehbenderhâne-i Osmanisi Seyyâtı" başlıklı risale sebebiyle görevinden alındı.³ Bunun üzerine İstanbul'a döndü. Kendisine müdde-i umumi muavinliği verilmesine karşın o bir yolunu bulup Londra'ya döndü. *A History of Poetry*'nin müellifi Gibb ile tanıştı. Onun eserini hazırlarken büyük yardımlarda bulundu. G.Browne'nin yardımıyla Cambridge Üniversitesi Special Board of Indian Civil Service'te Türkçe hocalığına başladı. Bu görevini sürdürdüğü sırada Royal Asiatic Society of Great Britian and Ireland'a üye seçildi. 1902 yılında Cambridge Pembroke College'de yüksek lisans yaparken bir yandan da siyasi hukuk tahsili yaptı. 1911'de Türkiye'ye dönmek için Cambridge'deki görevinden ayrıldı.⁴

Nisan 1912'de İttihat ve Terakki Fırkası Ankara mebusu olarak Meclise giren Halil Halid, Encümen-i Maarif reisliği yaptı ve Tedrisat-ı İbdidaiyye Kanunu'nun çıkarılmasında önemli rol oynadı. Meclisin 4 Ağustos 1912'de feshi üzerine siyasi hayattan ayrılıp Bombay Başşehbenderliği görevini kabul ederek 1923'te Hindistan'a gitti. Mayıs 1914'te istifa edip İstanbul'a döndü.⁵

1922'de İstanbul Dar'ül Fünunu Edebiyat Fakültesi'ne tayin edilen Halil Halid, daha sonra İlahiyat Fakültesinde Akvâm-ı İslamiye etnografya muallimi olarak görevine devam etti. Ayrıca Mekteb-i Harbiye'de İngilizce dersleri verdi. Dar'ül Fünun hocalığı sırasında Köprülüzade Mehmed Fuad, İzmirli İsmail Hakkı, Mustafa Şekip Tunç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, M.Ali Ayni, Halil

² B.O.A, YPRKESA, Dosya No:27 Gömlek No 68 14 S 1315 tarihli belgede Halil Halid'in Selim Faris'in gazetesinde yazmaması karşılığında memuriyete atanabileceği bildirilmektedir.

³ Abdülhak Hamid Londra Sefâretinden gönderdiği belgede Halil Halid'in sefir aleyhinde bir risale kaleme aldığı ve bir nüshasını Sefârete bıraktığı, sefirin bu duruma fazlasıyla kızdığı ve Halil Halid'in görevden azlini istediğini bildirir. B.O. A. YPRKESA, Dosya No:37,Gömlek No 47, 26 L 1318. Görevden alınan Halil Halid, Abdülhak Hamid Tarhan'la birlikte İstanbul'a döndü. Tarhan'ın ifadesine göre Halil Halid'e yirmi lira ita ve yine o miktar maaş ile hukuki mezunlarından olduğu anlaşıldığından adliyece müdde-i umumi muavinliği ile istihdamı ferman buyrulduğunu tebşir ile iktifa ettiğini ancak 18 gün sonra da bir yolunu bulup tekrar Londra'ya gittiğini belirtir. Bkz, Abdülhak Hamid Tarhan, *Abdülhak Hamid'in Hatıraları*, Haz., İnci Enginün, İst, 1994. s.266 -269.

⁴ Cambridge yılları için Bkz, Taha Toros, "*Türk Dostu İki İngiliz Oryantalist ve Cambridge Üniversitesinde Bir Türk Profesör*" Tarih ve Toplum,1984, S.11,s,308-311.

⁵ Mustafa Uzun, "*Halil Halid Bey*", İ.A.(DVY) C15,s,314

Nimetullah Öztürk, Şerafettin Yaltkaya, Hilmi Ömer Buda, Arapgirli Hüseyin Avni, Yusuf Ziya Yörükân ile birlikte 1928 yılında yayınlanmış ancak gerçeklik kazanamamış olan dini ıslah proje ve beyannamesini hazırlayanlar arasında yer aldı⁶. Halil Halid, rahatsızlığı sebebiyle ölümünden bir kaç ay önce Kahire'ye gittiyse de hastalığının artması üzerine İstanbul'a döndü. İstanbul'a dönüşünden iki gün sonra 29 Mart 1933'te vefat etti. Merkez Efendi Kabristanı'na defnedildi.

Halil Halid, kendi ülkesinde gereken ilgiyi göremeyen, kıymeti bilinmeyen insanlardan biridir. Nedense Türk siyasal ve düşünce hayatına katkıları olan Halil Halid, bu alanın yazar ve çizerlerinin dikkatini çekmemiştir. Oysa o, İngiliz ve Fransız yayıncılığına şiddetle karşı çıkan yazılarında Afrika ve Asya'daki kolonilerin bağımsızlık mücadeleleri sırasında zulümleri anlatmış ve antiemperyalist bir entelektüel olarak Batılı araştırmacıların dikkatini çekmiştir.⁷ Eserleri ve yazıları özellikle Hindistan Müslümanları arasında geniş yankı uyandırmış, Urduca; Arapça ve İngilizce olarak geniş bir okuyucu kitlesi bulmuştur.

Halil Halid'in Eserleri

- 1-The Diary of a Turk, London 1903
- 2-A Study in English Turcophobia, London, 1904
- 3-Cezayir Hatıratından, Kahire, 1906
- 4-The Crescent Versus The Cross, London,1907
- 5-Panislamische Gefahr, Berlin,1919
- 6-Fusul-i Mütenevvia I, İslam ile Nasraniyetin Münasebat-ı Asliyyesi İstanbul,1326
- 7- Fusul-i Mütenevvia II, Türkler İngilizlerin İlk Teması, İstanbul,1326
- 8- Fusul-i Mütenevvia III, Rodos Fethinde Sultan Süleyman'ın Tedabir-i Siyasiyyesi, İstanbul, 1326
- 9- Fusul-i Mütenevvia IV, Şehzade Cem Vak'asında Mes'ele-i Hamiyet, İstanbul, 1327
- 10- El Arap ve't Türk, Kahire 1912 (Ömer Rıza Doğrul, Türk ve Arap ismiyle Türkçeye çevirdi)
- 11-Bazı Belirlin Makâlâtı, Berlin 1918
- 12-The British Labour and the Orient, Berlin, 1919

⁶ Rahmi Karakuş, *Felsefe Serüvenimiz*, İst,1995, s,191

⁷ S. Tanvir Wasti, "Halil Halid Anti İmperyalist Müslim Intellectual", Middle Eastern Studies, July 1993,S.,XXIXX/3,s, 559-579. Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma'da İslamcı düşünürler arasında çok kısa bir yer verir. Onu Batıcılık karşısında koyu bir muhafazakâr olarak gösterir. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İst,1978, s.409. Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu kitabında Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi'nde, Şerif Mardin Türk Modernleşmesi ve Türk düşüncesi üzerine yazılarında nedense Halil Halid Efendi'ye yer vermezler. Eserleri ve duruşuyla antiemperyalist Müslüman entelektüel olarak Halil Hamid ilginç bir kişiliktir.

13-Türk Hâkimiyeti ve İngiliz Cihangirliği, İstanbul,1914

14- Londra Sefâreti Seniyesi Rezaili, Londra Şehbenderhane-i Osmanisi Seyyiatı

Halil Halid'in Tercümelere

1-İntişar-ı İslam Tarihi (T.W. Arnold'dan İstanbul,1343)

2-Her günkü Hayatın İktisadiyatı (Henri Person'dan I,II İstanbul,1926)

3-Mübtediler için Tacirliğin Mebadisi(M.Clark'tan İstanbul, 1926)

Halil Halid, telif ve tercümelerinin yanında Sırat-ı Müstakim, Servet-i Fünun ve Dar'ül Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda yayınlanmış pek çok makalesi bulunmaktadır.⁸

Halil Halid'in Londra Sefareti Seniyesi Rezaili, Londra Şehbenderhâne-i Osmanisi Seyyâtı İsimli Eserine Dair

Halit Halid Efendi'nin Londra Sefâreti çalışanlarını eleştirdiği bir risaleden dolayı görevinden ayrılmak zorunda kaldığı bilinmesine karşın böyle bir risalesine şu ana kadar rastlanılmamıştı. Halil Halid Efendi hakkında yazan Mustafa Uzun, Londra şehbenderi iken sefir aleyhine yazdığı risalenin adı ve muhtevası hakkında fazla bilgi bulunmadığını belirtir. Onun sefir aleyhine bir risaleden dolayı görevinden ayrılmak zorunda kaldığı bilgisi ise Abdülhak Hamit Tarhan'ın hatırasına dayanmaktadır. Hatıratında : “Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey o zamanın hükmünce mahkum-u idam olduğu gibi neşriyat-ı aleyhdârânede bulunmak töhmetiyle o da nail-i itham yahut dahil-i ahkam olarak Londra'da kalebend edildiğinden tabiatıyla mazul ve fakat bulunduğu kalenin dört duvarı mütezalim olmakla bir fürce-i huruc bulunarak meydan-ı haşr-u neşre atılmış ve işte o zaman sefir ve şehbender aleyhinde Türkçe bir risale neşrederek ismen ve kısmen mültehak bulunduğu zümre-i ahrara yine kısmen fakat resmen katılmıştı⁹ diyerek Halil Halid'in İttihat ve Terakkiye katılışı ile yazdığı risale arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Yine hatıralarında risalenin içeriğine dair de bilgiler verir. “Halil Halid'in muhteviyatı layıkıyla hatırımda değildir. Yalnız hulaseten şu kadar diyebilirim ki cellâdı caniye etmek kabilinden olan bu risale hadimin çirkabe-i icraatını mahduma isâle ettiğinden Antopolo'nun kasr-ı sultan yahut burc-ı seratandaki mevkii oldukça televvüs ve tab'î ârâmide tab'ise be – tekrar televvüs etmişti”¹⁰

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi 2722 kayıt nolu A-1697 yer de bulunan küçük risale araştırmacıların bulamadıkları ama varlığından bir şekilde haberdar oldukları Halil Halid Efendi'nin Londra'daki Sefâret'teki görevinden ayrılmasına sebep olan söz konusu eseridir. Londra 1900 tarihli risalede yazarın adı yoktur. Kitabın içeriği ile Tarhan'ın hatırasında Kitap ile ilgili verdiği bilgiler

⁸ Eserleri için daha geniş bilgi için Bkz, Orhan Koloğlu, “Halil Halid'in Kitapları”, *Tarih ve Toplum*, 1985, S.21, s.146-147.

⁹ Tarhan, a.g.e. s.292.

¹⁰ Tarhan, a.g.e. s.293.

karşılaştırılınca Halil Halid Efendi'nin sözü edilen küçük eserinin Tarih Kurumu Kütüphanesi'ndeki risale olduğu anlaşılmaktadır.¹¹

Londra Sefâreti Seniyesi Rezâili, Londra Şebbenderhâne-i Osmanisi Seyyiâtı'nın İçeriğine Dair

Halil Halid'i Sefâret aleyhine zehir zemberek kitap yazmaya sevk eden neydi? Sefirin gayrimüslim olması mı? Müslüman bir diplomatın sefiri kıskanması mümkündür. Tanzimat'ın eşitlik esası; Osmanlı'da Müslümanların gerek siyasal hayatta gerekse gündelik hayattaki iktidarını belirgin bir şekilde kırılmasına sebep olmuştu. Müslüman bürokratlar, kimi zaman gayrimüslim meslektaşlarından hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdir. İttihat Terakki mensupları da İmparatorlukta yükselen milliyetçilik harekâtlarının etkisiyle Osmanlı bürokrasisinde gayrimüslimlerin önemli yerlerde olmasını eleştirmekteydi. Halil Halid'in İttihat Terakki ile yakın teması göz önünde bulundurulduğunda onun bu küçük eserinin Müslüman bir diplomatın gayrimüslimlere tepkisi olarak kolayca yorumlamak mümkündür. Oysa kitap incelendiğinde asıl eleştiri oklarının hedefinin Sefir Antopulos Paşa'dan çok, Selim Faris ve Şebbender Emin olduğu anlaşılmaktadır. Halil Halid'in Selim Faris'in çıkardığı Hürriyet'te çalıştığını belirtmiştik. Halil Halid bu küçük eserinde Selim Faris'e yönelik oldukça ağır bir eleştiri getirmektedir. Selim Faris kimdir? Halil Halid, neden onu böylesi ağır bir dille eleştirmekte hatta suçlamaktadır?

Selim Faris, Sultan Abdülaziz devrinde İstanbul'da Arapça El-Cevaib gazetesini çıkaran Suriyeli Ahmet Faris Sıdyak'ın oğludur. Baba Faris, Maruni'yken bir ara Protestan olmuş sonradan gene mezhep değiştirmiş ve bu arada Arapların kültürel bağımsızlığı temasını ilk ileri süren kimselerden olmuştu. Selim Faris, babasının ölümünden sonra gazeteyi devraldı. Adını Yeni Osmanlıların çıkardığı Hürriyet Gazetesi'nden esinlenerek Hürriyet koydu. Tıpkı babası gibi Arap bağımsızlığı için çalıştı. Abdülhamit'le ilişkilerini iyi tuttu. Ama İngilizlerle de iyi geçinmeyi ihmal etmedi. Bu ilişkinin bir eseri olarak *The Declin of British Pristige in the East*¹² isimli kitabı yayınladı. Kitapta, İngiltere'yi uyararak bu devletin Sultan Hamid'le ilişkilerini düzeltmediği takdirde Padişahın Rusya'dan medet umacağını ileri sürüyordu.¹³ Abdulhamid'in baskıları karşısında Selim Faris, Hürriyet'i kapatmak zorunda kaldı.¹⁴ Şerif Mardin, Jön

¹¹ Biz elimizde böyle bir risale var hocam onu yayınlamak istiyoruz, yazarı konusunda tereddütlerimiz var dediğimizde Ali Birinci, bir tahminde bulunayım mı dedi ve risalenin Halil Halid'e ait olabileceğini söyledi. Bizimde kafamızdaki isim Halil Halid'ten başkası değildi. Halil Halid'e dair okumalarımız özellikle Tarhan'ın risaleye dair verdiği bilgiler risale yazarının Halil Halid olduğu düşüncemizi kuvvetlendirdi. Ali Birinci hocaya daima verdiği destek ve yardımlardan dolayı teşekkürü borç biliriz.

¹² Selim Faris, *The Decline of British Pristige in the East*, London, 1887.

¹³ Faris, a.g.e, s, 90.

¹⁴ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İst.,1994,s,39-40

Türklerin Siyasi Fikirleri'nde Halil Halid için Selim Faris'in yakın çevresinde bulunan ve onun yardımcısı olarak bilinmekte dahası Abdülhamit'in ajanı olduğunun kesin olmakla İngiliz istihbaratı için de çalışmış olabileceğini ileri sürer.¹⁵

Halil Halid'in bu küçük kitabı, Şerif Mardin'in tam da iddialarına karşı verilmiş cevap niteliğindedir. Halid Efendi'ye kulak verelim. "Ne kadar acayib tezat! Sefâretten bazıları ile baş şehbender zat-ı şahane aleyhinde İngiliz gazetelerine arasına yazılan makalatı bana isnad ediyorlar ve o babda jurnal takdim eyliyorlar. Hâlbuki o makalatın İngilizce olarak tahriri hayli iktidara mütevakıftır. Diğer taraftan ise beni terfiden men ve şimdiki haiz olduğum la teşbih memuriyete âdem-i iktidar ve kifayetimi iddia eyliyorlar. Böyle birine muhalif iki fikri bir adama isnad eden heriflerin insaf ve namusdan ne derece bibehre bulduklarını varsın kariin-i kiram takdim buyursun"¹⁶ Halil Halid, Selim Faris hakkındaki düşüncelerinde pek de yalnız sayılmaz. Abdülhak Hamid Tarhan, hatıralarında Selim Faris için bakınız ne diyor?

Selim Faris denilen bu şahıs hasis ve naris pederinin gazetesi olan el-Cevâib'in neşrinde devamı isyankâr bir lisanı tahavvül ettiği için ruhsat-yab olmamış ve Hürriyet namıyla Londra'da bir hortlak çıkarmaya fırsat-yab olmuştu. Devr-i Hamidi'de neşrettiği bu varak-pare-i mefsedete Sultan Aziz devrinde çıkan ceride-i ahrarın ismini vermek cesaretinde bulunduğu için "hortlak" diyorum. Maksudı sabık Hürriyet'e lahika yapmak değil şantaj-tarikiyle padişahı para kapmak olduğu cümlelerin malumu idi. Ben mizacgiriğim iktizasınca her sınıf halk ile mümtezic ve mümaşatkar olmak istedim. Fakat bu kabilden sahte ahrar ile hürriyetperver olamıyor, müstebid oluyorum"¹⁷

Halil Halid, Selim Faris'in Şehbender Emin ile birlikte sefiri kandırarak onunda yardımı ile sultandan su imtiyazı kopardığını iddia eder. Selim Faris'in gazetesi aracılığı ile Sultan Hamid'e baskı yaptığını ve bu yolla su imtiyazını kopardığını bu küçük kitabı da bu yüzden kaleme aldığını belirtmeden edemez. Halil Halid, Londra'da parasız günler geçirdiği o dönemde Selim Faris'in gazetesinde yazılar neşrettiğini belirtir. Bab-ı Ali, Halil Halid'i Selim Faris'in gazetesinde yazmamak kaydıyla Londra Sefâreti'nde görevlendirdi. Halil Halid, Londra Sefâretinde görevi esnasında Selim Faris'in gazetesinde yazılarının yayınlanması, Sefâretten maaşını alamaması üzerine Selim Faris ve Sefâret

¹⁵ Mardin, Asaf Tuğay'ın İbret, *Abdülhamit'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, İstanbul, 1961, s.26 da ki bilgilerden hareketle Halil Halid'in ajan olduğu hükmüne varır. Mardin, a.g.e., s.39-40.Halil Halid'e atfedilen jurnalde: Londra yakında Jön Türk merkezi olacağı, Mahmud Paşa ile İsmail Kemal'in gelecekleri, Osmanlı nam ceridenin orada neşredileceğini arz etmektedir. Asaf Tuğay, a.g.e., İstanbul, 1961, s.26. Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri'nde eli kalem tutan velüd bir yazar olan Halil Halid'in sadece jurnalciliği ile ilgilenir. Halil Halid'in düşünceleriyle ele almanın zarurietiyi ortadadır.

¹⁶ *Londra Sefâreti Seniyesi Rezâili, Londra Şehbenderhane-i Osmaniyeye Seyyiatı*, Londra, 1900, s.22.

¹⁷ Tarhan, a.g.e., s.206.

hakkında söz konusu risaleyi kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

Halil Halid'in bu küçük eserinden hareketle II. Abdülhamit dönemine dair bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Selim Faris, babasından devraldığı gazetesıyla Abdülhamit'e baskı yapmış ve ondan bir takım imtiyazlar koparmaya çalışmış, Halil Halid'in iddiasıyla da koparmıştır. Gazete, siyasi iktidara bir baskı aracı olarak kullanılmıştır. Sultan, aleyhtarlarına karşı memuriyeti, rütbe ve payeyi bir araç olarak kullanmış, aleyhtarlarını bu yolla yanına çekmeye çalışmıştır. Jurnalcilik memuriyete gelmek ve saltanatın nimetlerinden yararlanmanın bir yolu olarak yaygınlaşmıştır.¹⁸

Londra Sefâret-i Seniyyesi Rezaili ve Londra Şebbenderbane-i Osmanisi Seyyiâtı

Derhak Cenâb-ı Sefâretpenâhi

Akvâm-ı muhtelif-i İslâmiye ile en ziyade münasebatı bulunan İngiltere'nin payitahtındaki Hilafet-i Osmaniye sefiri Rum milletinden Kostaki Paşa'dır. Bu zatın İstanbul için pek iktidarlı bir da'vâ vekili bulunduğunu kimse inkâr etmez. Saye-i Devlet-i Âliyye'de hidemat-ı resmiye-i müteaddidede bulunarak tecârüb-i kesire iktisab etmiş olmağla ehliyetli bir memur-ı dahili olduğunu da herkes itiraf eder. Fakat hidemat-ı hariciye için bir memur-ı mühim olacak evsafa malikiyeti pek de müselleme değildir. Eğer raiyet-i Osmaniye'yi haiz olmayub da dinen ve milleten merbut bulunduğu Yunan'a tâbi bulunsa idi kendisini Londra'da büyükelçi değil başşebbender bile yapabilecekleri melhuz değildi. Filvaki Antopulos Paşa çalışkan bir adamdır. Londra'ya Sefir-i Kebir-i Osmanî olup geldiği günden itibaren İngilizce'nin elifbasiyle diplomasinin mebâdisini tahsile koyuldu. Şeyhûhet-i sini ile beraber yine lisan hususunda hayli terakki etmiş ve İngiliz gazetelerinin mesâvi ve irtikâbât-ı hükümet-i Devlet-i Âliye hakkındaki nakarâtını suhuletle okuyormuş. Hatta çat pat tekellüm bile ettiği huddâm-ı Sefâretten menkuldür. Fakat İngiliz menâbi'-i mevsûkasından işitildiğine göre Avrupa düvel-i mütemeddinesi süferâsının haiz bulunduğu sıfat-ı meksûbe ve meziyât-ı mevhubeden mahrum imiş.

Der Vaf-ı Sefârethane-i Sultani

Kostaki Paşa "mahkeme kadınının mülkü değildir" mislinin manasızlığına kaıldır. Sefârethane-i Osmaniye kendisine malikane ittihaz etmek istemesi bu itikatdan naşidir. Cimrilikle idare ettiği bu hane-i müttehazda hükümet-i seniyye

¹⁸ Avrupa'da oldukça lüks yaşam süren şair Abdülhak Hamid Tarhan, Abdülhamit'in jurnalcilerinden biridir. Sürekli yolsuz kalan Tarhan, sultandan para ister. Zamam zaman para alabilmek için jurnaller göndermekten geri durmaz. Tarhan'ın sultandan sadaka niyetine para isteyen mektubu için bkz, Faiz Demiroğlu, *Abdülhalid'e Verilen Jurnaller*, İst, 1955, s.102-103, Tarhan'ın sürekli maaşına zam isteği için bkz. B. O. A., *Yıldız Parakende Evrak*, No 671. Tarhan'ın jurnalciliği ve para talebi için bkz. Tuğay, a.g.e., s.35.

namına vakten min el evkat kabul ettiği züvvârî fazla masrafı ve tezyinat-ı medeniyeyi icab iden salonlarda istikbal etmek istemiyor. Kenef ve matbah ve gaz kokularıyla insanın burnunu düşüren karanlık bir geçitten züvvârî aldırıyor ve bodurum-âsâ odalardan birisinde kabul buyuruyor. Sefâretin süknâya kabul odaları zat-ı devletleriyle zevce-i muhteremelerine ve akrabayı asaletpenâhilerinden olan çocuklara, dam de kumpanilere filanlara mahsus. Kâtiplerin ikametlerine merhameten müsaade buyurulan odalar ise çakmakçılar yokuşundaki valide hanının acem odalarından farklı bir halde değildir. Kim ne diyebilir? Kimden kime şikâyet? Şu yaşadığımız devirde icrayı ve teyid-i nizam kabil mi ki sefir-i erkân salah ve lazime-i intizam dairesinde amele icbar edilebilsin. Hücre-i kabul-ı sefâretpenahi dahi şayan-ı zikirdir: Mezkûr müteaffin geçitten bi'selame mürur müyesser olduktan sonra bi-aynihî afen ve zalâm-i his olunan odaya varılır. Bu hücrenin isâs-ı müzeyyenesinin tab'-ı selim erbab-ı temeddüne mülayim geleceğini farz etmek abesle iştiğal zihn eylemek kabilindedir. En ziyade nazar-ı teressudu cazib olan şey-i muvacehe sefâretpenahideki büyük yazı masasıdır. Bunun üstü hazine-i millet için ayda yüzlerce lira masrafı mucib olan ve mealleri ise sırf –ama sırf- hezeyan ve herzelerle memlû bulunan telgrafname-i sahaif tavileleri ile mestûrdur. Ekseriya bunlar arasında konyak şişesi şa'saa-ı inikâsıyla zâirin gözünü kamaştırır. Şüphesiz günde birkaç defa baş kitabete çıkılacak ikişer üçer büyük sahafelik telgrafnamelerde istimali vecibeden bulunan tumturaklı ve cemileli ibârât ve delâil-i muknia-i belîgâne ile serdi muktezi olan mu'dilât için inşirah-ı fikir lazımdır. Sünuhat-ı fikriye ise Londra gibi ekseriya güneşsiz, dumanlı, rutubetli ve binâberîn kasvetli bir beldede ancak konyak kuvvetiyle fikre cila vererek mümkün olabilir.

Londra gibi kışın ekseriya karanlık olan bir memlekette gündüz vakti bile ziya-ı sanainin muavenetine ihtiyaç vardır. Binaenaleyh Zât-ı Âli-i Sefâretpenahi'nin masaları üstünde birde petrol lambası taaffünsar olur. Adı dükkânlara kadar elektrik ziyası istimal olunan bir memlekette bir sefir-i kebir petrol lambası kullanır mı? diye hemen itiraza kıyam eden bulunursa lütfen sabır etsin ki bende teşrih-i maddeye meydan bulayım. Paşa hazretleri küçüklüğünde beri lambaya alışmışlar da denebilir. Kulûbe-i aslilerinde lambaya mı yoksa çam çırağına mı veya ölmüş bârgîr yağından yapılmış kalın fitilli muma mı alışmışlar burası muharrir-i hakirce malum değildir. Sebeb-i hakiki şudur: elektrik ve telefon gibi bid'atların istimali yıldızca tecviz olunmuyor. Velevki -yalnız düvel-i mütemeddine sefârethanelerinin değil- ekser esnaf hanelerinin bile elektrik ve telefonu havi bulunduğu bir beldede oturulmuş olsun cevaz necm-i saltanata mahzar olamayan bedâyiden tevakki, mürââtı müfevvız uhde-i ubudiyet olan kavaid-i sadakatdendir. Kostaki Paşa hazretleri ise el necatü fis sıdk düstur-ı hikmet mesturuyla amel eden bendegân-ı sâdıkadandır. Bilfarz hükümet sefâretin elektrik ziyası ve telefonu için ayrıca akçe tahsis itmiş olsa bile zat-ı sefâretpenâhi "hesab-ı sefârete" zam buyurur yine o parayı mugayir-i erkan-ı ubudiyet olan o makule bedâyinin ihdası yolunda israfdan ictinab eyler.

Der Tarîf-i Bazı Zebâb-ı Sefâretpenâhi

Antopulos Paşa zat-ı şahanenin Londra'ya Müslüman sefir göndermemek hususundaki tedbirlerinin kemal-i isabetine kâildir. Tarîf-i mahiyeti zirde münderic olan Londra başşehbenderi Suriyeli müsemma Bankayız Emin Efendi Osmanlı Müslümanlarının yerli Hristiyanlar kadar alim ve arif olduğunu biz Müslümanların ara sıra yüzümüze vurur. Sefir Paşa'nın dahi bu fikirde bulunmuş olacağı tabiidir. Londra gibi medeniyetin en mühim merkezi olan bir beldeye ise alim ve muktedir bir sefir-i sultani izamı tabiat-ı maslahat icabatından idiğü cây-i iştibâh değildir. Muzurus ve Rüstem Paşaların vefatları evailine kadar makam-ı sefârette ibkalarından cesaret alan Kostaki Paşa hazretlerinin sefârethane-i hükümeti benimsemeleri kendilerinin dahi melek'ül mevt tarafından haber-i azlin tebliğine kadar o makamda kalacaklarına zehâbdan naşidir. Ermeni Vakayı'sine müteakib İngiltere Hariciye Nezareti'nin memurin-i şahane hakkındaki suizan ve buğzu o dereceye varmış olmalıdır ki o zaman işitilen akvâl sahiha-ı Sefâretpenâhiye nazaran zat-ı devletlerine Hariciye Nezareti'ni ziyaretleri sırasında koğub çıkarmamaları mahz-ı Hristiyan bulunmalarından dolayı imiş. Galiba Zat-ı Hazret-i Padişahî'nin Hristiyan tebaası hakkındaki eltâfi ve tevcihatını bilzat isbat için İngilizlere *Moi je suis Chretien* diye hitabeğaz buyurmaları hakikatde huzur-ı ecanibden Müslüman farz edilerek koğulmamak maksadına mübteni olsa gerektir. Bu vesileden bi'listifade muharrir-i ahkar zat-ı âli sefâretpenahiye Memalik-i Osmanî'de seyhat ve ikamet etmiş olan İngilizlerin sergüzeştlerinin kıraatini hasbel ihlas tavsiyeye cüret eder. Seyyâhin-i mumaileyhimin akval-i müttehidelerine nazaran Memalik-i Osmaniye sekinesinden bazı Hristiyanlar evlerine ve otellerine vasil olan İngilizlere ittihat-ı diyanetden dem vurarak Türklük ve Türk hükümeti aleyhindeki adavet-i muzmerrelerini ifşaya kadar varıyorlar. Bu makule akvâl-i Muzurâne ve münafikane ise İngilizlerin kendileri hakkında istikrahlarnı celbden maada bir tesir hâsıl etmiyor. Bu abd-i aciz, Kostaki Paşa Hazretleri'nin pederime müsavi bir sinn-i şeyhûhetde bulduklarını itiraf ile beraber afv ve insaf-ı devletlerine istinaden şurasını arz edeyim ki şu memlekette kendilerinden daha ziyade tecrübeliyim. Tecarübden mütevellid kanaat-ı kuvveyiye-i acizâneme nazaran fetânet ve iktidarları bütün Osmanlı Müslümanları tarafından kemal-i hürmetle yad ve itiraf edilen müteveffa Muzurus ve Rüstem Paşalar bile kendilerinden ilm ve iktidar cihetiyle dun bulunan ve fakat vekar ve haysiyet sahibi olan memurin-i Müslimenin İngilizler nazarında ihraz edebilecekleri hüsn-ü tesiri hasıl edememişlerdir. Şark Hristiyanlarının İngiliz erbab-ı tecrübesi beyanında ne derece itibar kazandıklarını Başşehbender-ı Osmanî olacak heyula cehalet ve ataleti cihetiyle idrak etmeyebilir. Fakat Kostaki Paşa'nın bu noktaya adem-i vukufu cay-ı hayrettir. Şarkı bilen İngilizler Türklere daha ziyade emniyet ve itibar gösteriyorlar Şark Hristiyanlarına olan nefretlerini irâeden çekinmiyorlar. Avrupalıların Hristiyan vatandaşlarımızı güya siyanet için ara sıra bizim hukuk-ı beşeriyemizi payimale kadar varmaları ise mahza anları âmâl-ı siyâsiyelerinin tervicine âlet-i ittihâz edecek bir cibilliyette bulunmalarından ileri geliyor.

Der İsnad-ı Taassub Der Hakk-ı Mubarrir-i Abkar

Akval-i ânife-i acizanemden mutaasıb olduğum hakkında su-i zehaba mail olmamalarımı bu risaleyi kıraat eden Hıristiyan vatandaşlarımdan rica ederim. Ben dindar bir Müslüman'ım. Mamafih nice senelerden beri Hıristiyan memalığında, Hıristiyan içinde yaşıyorum. Şekl-i itikad mezhebinin bence katiyen tesir-i taasubiyesi yoktur. Hatta bu risale mebâhisi meyanında ihtilaf-ı diyanet maddesini karıştırmak bile istemez idim. Fakat Londra Başşehbenderi olacak melun bir herifin irâz-ı mutaasıbanesine meydan vererek hukukumu haleldar ettikten sonra şehbender-i merkumun seyyiâtına ve sui istimalatına dair nezaret-i hariciyeye takdim eylediğim layihanın berây-ı tahkik-i iadesi üzerine sefir paşanın adilane ve bitarafane tahkik-i hal etmeyub de şehbenderin avukatı imiş gibi merkumu müdafaa ve iltizama tasaddisi ve hukukumu haleldar edecek hareketde bulunması ancak hissiyat-ı mutaasıbaneye müstenid bulunduğu emârât-ı müteaddide-i vukuiyye ile mertebe-i sübuta vasıl olmuştur. Binaen âlâ zelik benim burada ihtilaf-ı mezheb mebâhis-i namakbulesini dermeyan etmekliğim mukabele-i bilmisil maksadına mebnidir.

Der Hak İffet-i Sefâretpenâhi

Antopulos Paşa vatan-ı Osmaniyan'da iken doğrulukla maruf idi. Hayfa ki Londra'ya geleliden beri eğri işler yapmaya koyuldu. İdhâr-ı nukud sevda-yı pirisine düşerek her şeyden para arttırmaya ve irtikabdan beter addolunacak suretde kiminin taamiyesinden, kiminin kargaşalıkta ahz olunamayan maaşından, hünkârın siparişlerinden, Jöntürkleri güya tecessüs maksadıyla gelen tahsisatdan mümkün olduğu kadar "hesâb-ı ma'hûd sefârete" idhâl başladı. Selim Faris gibi eclâf-ı rüzgârdan bir mahlûkun âmal-ı imtiyaz cûyânesini teshil ile lâin-i merkumun istediği kelepirden saraydaki hamî-i sefirânelerine hisse kazandırmak gibi efâl-i narevaye mütesaddi oldu. Bu abd-i acizin taraf-ı devletden dört buçuk sene evvel tahsis edilmiş olan on iki liralık maaşının üç aylığını hesab-ı Sefârete idhal vesilesiyle akrabasından birisine harcırah parası olarak verdikten maada maaş-ı mezkurun tahsisine dair olan tebliğ-i resmîyeden beni haberdar etmeyerek maaşımın işlemlerini bir buçuk seneden ziyade bir tehire uğrattı.

Der Hakk-ı Abd-i Aciz ve Tarif-i Selim Faris

Abd-i aciz sair nice insanlar gibi dâi-i tevbih bir buçuk taksiratda bulunmuşdur. Mamafih taksiratının afvını veya uyubını ihdas edebilecek bir meziyeti haizdir ki o da hakikat aleyhinde bile çıksa söylemekden çekinmez. Nitekim âtide beyan olunacak hâkâyıkın nev-anmâ menfaatini muhill olduğunu idrak ile beraber yine iradına girişmekden geri durmaz: Ben hükümet-i saltanatîyenin meddahanından değilim: fakat yedi sene mukaddem Londra'ya gelişim ne bir emel-i halis-i ıslahcûyâne ile ve ne de şantaj yapmak için bu hükümeti muahezeye kalkışmak maksadına mebni değildir. O zaman sefâret katiblerinden bulunan bir çapkın sefâretdeki arkadaşlarına ettiği iftirallardan bir faide görmeyince benim buraya vusulümü saraya gönderdiği curnallere sermaye-

i münderecat ittihaz eylemiş ve beni bilmediği halde yine hakkımda o kadar isnadatda bulunmuş ki bu halin neticesi olarak hükümetden maaş alabilmekliğim şöyle dursun az çok mevcut olan esbab-ı maişetimin vatandan vürudu bile sekteye uğradı. O zaman ise Londra'da henüz (acemi) idim. Binaenaleyh naçar kaldım. Dehşetli sıkıntılara düşer oldum. Meğer o sırada Selim Faris şantaj ile padişahdan imtiyaz koparmak tedbirinde bulunuyormuş. İmzamı atmamak ve kendi namına yazdığım şeylerden mesul bulunmamak üzere anın gazetesinin muharrirliğini maatteessüf kabule zaruret beni mecbur etmiş idi.

Bu Selim Faris kimdir? İbtidâ-i emirde şu risalenin karilerine anı bildireyim: Suriye mühtedilerinden ve lisan-ı Arab üdebasından müteveffa Ahmet Faris Efendi ile Mısır kıbtisi bir kadının mahsul-ı musibeti. Selim Faris öyle bir habisdir ki alem-i insaniyet bu mahluk-ı şeririn beşer şeklinde yaratılmasından dolayı ar-ı hicaba düşse revadır. Selim iki dinli bir herifdir: Bir adem cemiyet-i beşeriye meyanında ya bir muayyen mezhebe mensub olarak veya dinsiz olarak yaşayabilir. Alâ kil-et-takdirin herkes de o âdemin şekli-i itikadına göre hakkında muamele eder. Fakad bu herif hem gavur hem “dâcık” tir. İki tabiatlıdır. Size Osmanlılıktan bahseder, İngilizlere Osmanlılığı –hem de nâhak ve bilâmünasebet olarak- zemm ve tahkir ile İngilizleştikten dem vurur. İkiyüzlüdür; Sultan Hamid Han'dan para çeker, imtiyaz koparır ve yanlış yola sevk için İngiltere'ye dair jurnaller gönderir, Sefir Paşa hazretleriyle kardaşcasına musâhâbetde bulunur, diğer taraftan ise el altından padişah aleyhinde ve şantaj maksadıyla neşriyattan hali kalmaz. Kâvâid-i ahlak ve ferâiz-i ırz ve namusa riayetin lüzumunu idrak edecek bir istidad-ı sübhaniden mahrumdur. Gayet ahmakçasına yalancıdır. Mesela sokakta sizinle beraber giderken mebâni-i resmîyeden birisini irae ile “şu binayı satın alcağım idim bir kusuru zuhur etti vazgeçtim; şimdi hükümet ellibin liraya aldı... ilâh.” der. Yahud anonim şirketleri tarafından külliyetli sermaye ile işledilen mağazalardan birisini gösterir “geçen gün bu mağazanın eshamından büyük bir kısmını otuz yedi bin sekiz yüz elli buçuk liraya bana teklif ettiler ama mağazanın karibin iflası melhuz bulunduğunu Lord Ruchild bana dostane ihtar ettiğinden iştirasından sarf-ı nazar eyledim.” demekten utanmaz. Çerkez odalığından olmuş bedbaht bir kızı vardır. Bu kızı ehli İslam'dan bulunanlara “ben kızımı üslublu bir Müslüman'a vereceğim” der. Hıristiyanlara gider “neuzibillah kızımı hiç Müslüman'a tezvîc eder miyim” diye hezeyandan haya etmez. Zavallı kızı (Brayton) nam belde-i sahiliyyenin âhûn pansiyonlarından birisinde yaşatır. Ötekine berikine “kızım Fransa'nın Nis şehrinde isticâr ettiğim bir köşkte sakindir” diye temeddühde bulunur. Güya şeytanlığı ile biriret su imtiyazını almağa padişahı mecbur etmiş olan Selim Faris o kadar gabavetlidir ki bir söylediğini yüzlerce tekrara eder de bu tekrarı bir kere bile tahatturuna kadir olamaz. Kendisi kara cahildir. Fîlvaki dört lisanda tekellüm eder. – Türkçe, Arapça, Fransızca, İngilizce.- fakat bunlardan hangi birini istimal etmese kafasını yarar. Gözünü çıkarır. Binaenaleyh sabit bir diyanet ve milleti olmadığı gibi bir lisan-ı maderzadı dahi yoktur. Ahlakı gibi evzâ da pisdir. Hiçbir kibar sosyetesine giremez. Gittiği ucuz lokantadan bile garsonlar kendisini istiskal

ediyorlarmış. Çünkü hırs-ı tamamı ve adab-ı ekl ve şürbden anlamaması cihetiyle karşısında ve yanında bulunan sair müşteriler kendisinin tarz-ı ekl makbûhundan istikrah edub kaçıyorlarmış. Bir dükkâna, bir daireye girse savt-ı abûsuyla av'ave-i ifadeye ağaz ederek hazurunun semainı ızdırab-ı tahrîşe giriftar ediyor ve muhatabının yüzüne gözüne köpük saçarak tathir-i âcile sebebiyet veriyormuş. Kıyafetinden mecnunluğunu, serseriliğini bir çocuğun bile idrak edeceği bu mahlûka Yıldız'da bulunan Suriyeli ve sair "bendegân-ı sâdika" on sekiz bin liralık mezkûr su imtiyazını aldırıldılar. Kendileri de hisse aldılar. Kostaki Paşa da körü körüne alet oldu. Eğer sefir bu sözümün iftira olduğunu iddia ediyorsa Londra'da mahkeme kapıları açıktır. Buyursun aleyhimde ikame-i da'vâ etsin. Benim namuskarlığımı isbat ve bu heriflerin rezaletini teşhir-i alem etmek için bence böyle bir da'vâdan daha büyük bir fırsat bulunamaz. Ne günlere kaldık! Dün enva-ı teşenniat-ı galiza ile haysiyet-i sultani aleyhinde etmedik tecavüz bırakmayan Selim Faris bu gün Sefâret-i Seniyye'nin müdavimi musahibindedir. Londra'da önüne gelene "ben sultanın dostuyum" diyor. İsbat-ı müddeâ için mabeyn-i hümayun baş kitabetinden gelen teşekkür telgrafnamelerini ibraz ediyor. Evet! Şimdi Selim Faris cülus ve veladet-i hümayunlarında tebrik telgrafnameleri çekiyor. Herkesin müsted'ât-ı muhikkasını minder altı eden mabeyn başkâtibi ise Selim'in telgrafnamelerini derhal huzura arzla doğruca cevab telgrafı gönderiyor. Varsın padişahımız o herife o yolda muamele buyursun. Fakat bu melun şantajnamesinin intişarını tervic için ağvâ-ı melunane ile nice Müslüman gençlerini perişani-i külliye azablara, belalara ve cezalara duçar etti. Anın intikamı kendisinden alınacaktır. Gelelim sadede:

Kostaki Paşa, buraya sefir olarak geldikten sonra muavenet-i tahririyede bulunmak suretiyle ücret-i istihsalinden ise "istidad ve malumat" mıza mükafeten on iki lira maaş tahsis olunacağını tebşir etmişti. Doğrusu ya benim aradığım da Selim'e ihtiyaçtan halas bulmak idi. Selim gibi Osmanlılığın adüvvü bulunduğunu her an ibraz eden bir alçağın cerr-i nukud ve istihsal-i imtiyaz hususundaki âmâl-i şekavetkaranesini teshile niçün mecbur kalayım. İşte bu nokta gönlümü cidden muazzeb ediyordu. Sefir Paşa hafiyen tesviye etmek istediği bu maddeye Başşehbender Emin Ferecullah'ı vasıta ittihaz eyledi. Emin ise Selim Faris gibi cibilliyeti bozuk bir Suriyeli olduğundan Sefâretçe muttali olduğu mevad-ı hususiyeyi resmîyeyi Selim'e ihbar etmekte olduğu gibi benim işimi de ana yetiştirmiş bu tezvirat yine benim başımı derde soktu. Böyle iki yüzlü muamelelerden dolayı Sefârete "mülayimane" bir mektub yazmış idim. Sefir buna kızmış. Mezkûr on iki liralık maaş Sefâret vasıtasıyla üç ay işlediği halde bana haber verilmemiş. Sonra almıyor demekle İstanbul'da o maaşı kesmiş. Bu tedbirden sefirin maksadını keşf etmek bence müşkil değildir. Şöyle ki: o evânda hürriyetin lüzum-ı devamıyla Selim'in alabileceği imtiyazdan saraydaki hamilerine hisse çıkarmak iktiza etmiş olsa gerektir. Aradan iki seneye karib bir müddet mürurundan sonra bu maaş maddesini ve işlemiş olan üç aylığın o sırada İstanbul'a gitmek üzere bulunan akraba-yı Sefâretpenahiden Fedon Bey'e harcırah olarak verildiğini haber aldım. Kimden bilir misiniz?

Başşehbender Emin'den? O zaman artık bende Londra'da kadem hasıl etmiş idim. Maişetimi say-ı zâtî ile ve haysiyetli bir surette tedarik mümkün oluyordu. Çünkü büyük bir darülfünunun el-sine-i İslamiyye muallimleri meyânına idhal olunmuş idim. Mamafih hakkımı sefir niçün yutsun? Kendisi benim için otuzaltı para feda etmez ki ben ana üç aylığıma yani otuz altı lirama yedireyim. Bu mülahazatdan sonra sefire gittim paraları istedim fena halde şaşırıldı. "Sefâretin bu muamelat-ı hususiyyesini kim haber verdi" diye telaşa düştü ve o maaşı mezkur "mülâyimane mektubumla" redd etmiş bulunduğumu anlatmak istedi. Vay Allah'tan korkmaz! O para hesab-ı Sefârete dahil olarak sarf olundu gitti dedi. Ben de bu hesaptan tefrikiyle iadesini talebde ısrar eyledim. Devletin akçesinden beş para hebaya vicdanı razı olmayacağını kemal-i keremi ile beyan buyurmaları üzerine hakk-ı devletlerinden... nazikane fısıldayarak huzur-ı kasvetmensur-ı sefiraneden çıktım.

Hüda Alım, bu sefirin ettiği hatalar artık çoğaldı: Selim Faris maddesindeki muamelesi hatayasının başlıcalarındandır. Bu sefir Londra'ya zevki için gelmiş. Geçen sene üç hafta için İstanbul'a gitmiş idi. Tabii orada kapana tutuldu. Üç ay kalmaya mecbur oldu. Hatta bir aralık gönderilmeyeceği tedbir-i musîbi bile mutasavver idi. Bundan fena halde meyus olmuş. Londra'da birisine yazdığı mektupta "ah! Sevgili İngiltere inşallah yakında geleceğim" diyerek teşrih-i zamir-i hasret etmiş. Mürselünileyh Zat-ı Fazâil-simât Hazret-i Sefâretpenahi tarafından Fransızca yazılan mezkûr mektubu muvacehemizde okuduktan sonra galiba tarz-ı fasih inşasını tahsîn sadedinde *quel français!* Diye bir nida-yı hayret koparmış idi.

Hidiv Hazretleri Londra'ya geldiği zaman Paşa efendimiz erkân-ı sefâreti olarak muvakkıf-ı vürûda gitmiş idi. Şehbenderleri çağırmadığı gibi imam-ı sefâreti bile oraya birlikte gitmekten men etmiş. Zira *ordre diplomatique* de dâhil olmayanların resm-i istikbale iştirak edemeyecekleri fikrinde bulunmuş. Allah Allah ne fikr-i sahîf! Devlet-i Osmaniyye sefiri hidivi ecnebi prensi addetmek istiyor! Kalbinde eser-i hamiyet olan bir Osmanlı elçisi değil şehbenderleri, imamı hatta tebaadan ağzı, yüzü belli kimseleri alır da ağyara karşı Osmanlılık namına bir istikbal-i ihtiram vatandaşına ibraz ederdi. Zat-ı Hazreti Padişahî'nin hediye olmak üzere Lord Salisbury'ye göndermiş oldukları kıymetli vazoyu İngiliz cerâid-i muhâlifesinin lisanına düşüren kimdir? Ketm-i esrar-ı devlet vacibesine temami-i müraat elinden gelmeyen Zat-ı Sefâretpenahi değil midir?

El-insan abd'ül ihsan misüllü her yerde olduğu gibi İngiltere'de dahi bir mana-yı hakikiyi müfiddir. İngilizler de izzet ve ikramdan zevk alırlar. Sefir bir kere olsun bir ziyafet vermekten kaçıyor. Uluv-u Cenab'dan kendisinde eser bulunan bir âdem vatanının alâ kadr'ül hal a'layı şerefi için devlet parasından değil hatta kendi cebinden bile sarf ederek ziyafetler filanlar tertib eylet. Bulduğu memleketin erkânına izzet ü ikram ile mensub olduğu memleketin hissiyat-ı misafirperveranesi hakkında numüneler gösterir. Sefir resmi davetlere giderek bol bol bulduğu içki şişelerini götürüyor da kendisi bir defa olsun bir ziyafet-i resmiye vermiyor. Aman ne derecelerde bir hisset-i kibtıyaneye malik

imiş.

Artık ben sefirin yakasını bırakayım da azıcık şu başşehbender olacak mahlûkun kuyruğundan sarsayım.

Der Vâsf-ı Serşehbender

On beş seneden beri Londra Başşehbenderliği'nde bulunan Emin Efendi mahiyeti tettebbu-u amika şayan-ı mahlûkat-ı garibedendir. Emin orta boylu tıknazca kaba endamlı zıst çehreli, esmer levnlı, yüksek burunlu, çukur gözlü, düz kafalı, çarbuk ayaklıdır. Vechine nazar eden erbab-ı tedkik hileye olan inhimâk-ı keremisini derhal istihrac eder. Mamafih Emin bir tahsil-i sabit ve cedidden mahrum bulunduğu için hile babındaki meyelanının hayyiz-i husûle isâlinde hatalar yaparak âsar-ı cibilinden müstefid olamaz. İrtikab-ı kizbe her an sevk-i ziyan etmekten nefsinin alamaz. Fakat “şecaat arz ederken mert kıbtı hatasın söyler” fehvasınca nâ-bînâne surette fezâil ve mahâmid furuşıye mübtela olduğundan temeddüh-i nefsi çok kere kizbinin âyan-ı mahiyetini intac eyler. Vakarlı görünmeği pek sever. Ama haysiyet-i ber-endâzane harekâtının semeratı cihan dîde-gân asl-ı tarassuda hafî kalamayacağından vekarının sahteliği her zaman maruz-ı tehlike-i tezahür olur. Fesad-ı ahlak biraz da nefsinde heves-i iftira ihdas etmiş olduğundan nefsinin râci olması lazım gelen evsaf-ı makbûhayı ve mesela kizbi, adaveti bulunanlara azv eder. Fakat o derece mantıksızcasına isnadatda bulunur ki isbat-ı müddei zımında bürhan-ı makbul bulamayacağından “herkes de öyle diyor” demekle iddiasını teyide yeltenir. Cesaretden, kuvve-i bazusundan dem vurarak muhatab-ı muhalifi üzerinde cadalozlukla nüfuzunu tesir ettirmek ister. Hakikatda ise kofdur. Korkmadığınızı ve eğer sabrınızı sui istimalde devam ederse değneğinizi kafasına temas ettireceğinizi ciddi surette ifham ettirecek bir mukabelede bulunursanız cebânet-i muzmeresi zahir olur. Bed-zebân olduğundan elfâz-ı müneccece dehânından feşan olur. Namusdan çok dem urur, namussuzcasına işler yaptığının kimse farkına varmaz zannetmesi ise zekâ-i zatisine itimad-ı tammından münbaisdir.

Emin –tabir caiz ise- Suriye milletindedir. Mezhebi Katolik. Mürâyane serbesti-i efkâr-ı diniyesinden bahs ederse de hakikatte pek mutaassıbdır. Ne İslam’a hürmeti vardır ne de Müslüman’a muhabbeti. Müslümanları İngiltere’de müdafaa eden birkaç hayırhahımızı bile fuzuli surette zemm ve istihzadan çekinmez. Müslümanlar arasında ciddi surette malumatlı zevat bulunduğunu teslim etmek istemez. Bilfarz Turhan Paşaya diplomattır dense “bırak şu şarlatanı; bunağın biridir” der. Kendisi mündericuriden, atıllardan olduğu halde misal olarak getirdiğiniz hakkında cehd-i tabii hassasından eser bulunmadığını iddia derecesinde küstahlığa varır. Ve mesela Ahmet Muhtar Paşa’yı bihakkın ezkâyı İslam’dan olmak üzere kendisine irae ettiğiniz zaman “bırak anı da Manastır’da gördüm. Küçük bir adamdır.” diye öyle mâ-bih-il-iftihar bir fazıl askerimizin de tenzil-i ehemmiyetini ihdasa tasaddiden haya etmez. Birçok Rical-i Müslimeyi de Fransızca bilmez diye ittihama kalkışıyor. Kendisi

Fransızca'yı vaktiyle Suriye'de öğrenmiş. Fransa'da ise hiç de mukim olmadığı halde o lisanı allamelik taslar. Fransızca bilmeyen anın indinde cahildir. Hayâsız herif kendisi on beş senedir İngiltere'de bulunuyor da hatta adı surette İngilizce tekellüm ederken mübtedî gibi yanlışlar yapıyor. Telaffuzu ise neuzibillâh İngiliz danışmentlerini istimadan istikrah ettirecek derecede berbaddır. Türkçeyi ise söyler fakat ne devletimizin lisan-ı resmisi olan Türkçe'de ne de İngilizce'de hatasız bir sahifelik yazı yazamaz. Hiçbir ilimde muntazam denecek surette behresi, hiçbir mektebden memuriyet-i resmîyeye liyakatını masadak bir şehadetnamesi yoktur. Ağızdan öğrendiğini kendi mahsul-ı tahsil ve mütalaası imiş gibi satmak ister.

Der Hakk İcrayn Vezâif-i Şebbenderiye

Çend mah mukaddem Emin'in sui istimalatını, ataletini evsaf-ı mukteziyeyi haiz olmadığını mubîn Hariciye Nezaret-i Celilesine bir layiha vermiştim. Nezaret-i müşarünileyha tahkik-i hali Londra Sefâret-i Seniyyesi'ne havale eder. Sefir de mezkûr layihayı veren ve şebbender vekilliği etmesi lazım geldiği halde baş şebbenderin âsiyâne, hodserâne muamelesiyle hala umur-ı şebbenderiye iştirakden men edilmekte bulunan muharrir-i hakiri çağırır.

Sefir tahkik-i hal edecek yerde Emin'in avukatı kesilmesin mi? Bundan evvel Emin hakkında vuku bulan şikayatıma karşı sefir paşa "benim o babda bir kuvve-i emriyetim yok" diyerek ben miskinane yakasını silkerek işi örtbas etmek istemiş idi. Bu defa Hariciye'nin tahkik-i hal talebi üzerine layiham münderecatını birer birer cerhe koyuldu. Amma o babda hiç bir şeyine vakıf olmadığı halde ahval-ı müttehimmeyi ibtale koyuldu. Birde "...bakınız böyle şeyleri karışmaktan mesuliyet tertib eyler" yollu tehditde bulundu. Nef-i devlete ait vuku bulan işaretinden dolayı niçin mesul tutulacağımı anlayamamış idim. Sefir galiba o zaman beni gürültüye boş bırakır takımdan zannetmiş olmalı. Emr-i tabiinin nısfına vasıl olduğu halde hala şebbender vekili gibi en adi bir hariciye memuriyetinde bırakmakta olan bir kimseye yeis kelimesi tabidir. Meyus olan kimseyi ise tehdit müşküldür. Belki mümtenidir. Sefir Bey pek âlâ bilir ki Türklüğe mahsus mütezaad evsaf-ı kesire vardır. Bunlardan birisi: halis bir Türk hem gayet halim-ül-halika olur hem de ifritcesine şedid-ül şekime. Ben de Türk olduğum için tahammülü miskinlik derecesine götürmüş idim. Şimdi artık hilmin devrini aşdım. Bakalım sefir beni tehdide kadir olabilir mi? Veya ben gerek Sefirin ve gerek şu habis ve hain başşebbenderin iki ayağını bir pabuca sokacak tedabirden geri duracak mıyım ileride görülür. Varsın Sefir ahiren 400 franka iblağ eylediği tebliğ olunan maaşımı kesdirsin; bununla benim Londraca olan teşebbüsatıma hanel getirmeğe katiyen muktedir olamaz. Varsın başşebbender hizmet-i devlet yolunda sayimin önünü alacak surette umur-ı şebbenderiye-i devlete iştirakimi hod be hod men etsün. Benim tabiiimde hamd olsun cehde meyelan vardır. Öyle olmazsa başka suretle çalışırım, başka suretle sayim hükümet-i seniyyenin marziyesine muhalif düşerse bunun mesuliyeti birinci derecede irtikab tarafgiri etmiş olan sefire ikinci derecede baş şebbender alçağına aittir.

Bazı Fukarat-ı Layiha-ı Acizanem

Layihamda Emin Efendi Ferecullah'ın yirmi küsur bin guriş zimmeti teybin etti. Fakat nasılsa azl olunmadı. Mukasseten bunu hariciye veznesine iadeye mecbur tutulmadığından devletin şebenderhane-i müstakilini ücretden halas maksadıyla terk ve Londra'da Osmanlı fahri baş şebenderi ünvanını almış Almanyalı bir tacirin mağazasının bir köşesini güya şebenderhane ittihaz eyledi dedim; yalan mı söyledim? Londra'ya takriben 100 kilometre mesafede bulunan (brayton) belde-i sahiliyesinde ikamet ediyor ve haftada birkaç kere Londra'ya inib terakim edebilen hasılat-ı şebenderiyeyi dercib ile umur-ı şebenderiyeyi ecnebi bir katibin eline bırakıp kaçıyor dedim; yalan mı söyledim? Tebdil-i hava için daha uzak bir yere gitse memuriyetimi kale almayub da ecnebilere tevkil-i umur eyliyor dedim; vazifemden hariç bir talebde mi bulundum? Emin Efendi'nin oturduğu lateşbih şebenderhane köpeğinin bile yatmağa tenezzül etmeyeceği derecede pisdir; şebenderin masası üstünde yazı yazacak adamakıllı kâğıt ve kalem ve mürekkebe bile yoktur. Bu haller tesviye-i umur için Şebenderhane-i Osmaniye müracaat eden ecnebilere pek çirkin görünür dedim; hata mı ettim? Emin Efendi Hristiyan Suriyelilerden fakir olub da navul parası misillü iane-i devlet için gelenler velev ki Avrupa ve Amerika da nef-i Devlet-i Osmaniye muzır etmedik rezalet bırakmamış takımından olsunlar acıyub is'âf-ı matlub ediyor da sair teba-ı şahaneden muhtaç düşüb istianeye gelenlerin nikâhlarına, dinlerine söğmek derecesinde haklarında sui ediyor dedim; acaba bu haller benim nazar-ı dikkatimden dur mu tutuldu zannolundu? Elhasıl her ne dedimse de sahihdir. Bitarafane tahkikata girişilir ise ispatına her zaman hazırım.

Sefir bervech-i arz beni davetle sükuta icbar için tehdide yeltendikten sonra “bakınız Londrada başşebender olmak kolay bir şey değil. Emin Efendi muktedirane surette ifayı memuriyet ediyor” demek istemiş idi. Anın yerine geçmeyeceği de ibham buyurmuşlardı. İhfasına hiç hacet görmediğim üzere benim merakım Emin'in yerine geçmek değildir. Nef-i devlet namına Emin'in buradan kaldırılmasını görmektir. Bir de vay efendim! Kendileri bu memlekete ve bu memleketin lisanını bilmedikleri halde şıçrayub başşebender ve sefir-i kebir olarak gelmişler de bizim burada yedi senelik say ve tecrübemizle beraber yine başşebender olacak iktidardan mahrumiyetimiz ifham buyuruluyor!

Ne kadar acayib tezat! Sefâretten bazıları ile başşebender zat-ı şahane aleyhinde İngiliz gazetelerine arasıra yazılan makalatı bana isnad ediyorlar ve o babda jurnal takdim eyliyorlar. Hâlbuki o makalatın İngilizce olarak tahriri hayli iktidara mütevakkıftır. Diğer taraftan ise beni terfiden men ve şimdiki haiz olduğum la teşbih memuriyete adem-i iktidar ve kifayetimi iddia eyliyorlar. Böyle birine muhalif iki fikri bir adama isnad eden heriflerin insaf ve namusdan ne derece bibehre bulduklarını varsın kariin-i kiram takdir buyursun.

Hitam Londra fi 18 Kanun-ı Evvel Efrensi 1900

Kaynakça

- Berkes Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İst,1978.
Demiroğlu Faiz, *Abdülhalid'e Verilen Jurnaller*, İst,1955.
Halil Halid, *The Diary of A Turk*, London, 1903.
Karakuş Rahmi, *Felsefe Serüvenimiz*, İst,1995.
Koloğlu Orhan, "Halil Halid'in Kitapları", *Tarih ve Toplum*, 1985, S.21,s.146–147.
Mardin Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İst,1994.
Selim Faris, *The Declin of British Prestige in the East*, London, 1887.
Tarhan Abdülhak Hamid, *Abdülhak Hamid'in Hatıraları*, Haz., İnci Enginün, İst, 1994.
Toros Taha, "Türk Dostu İki İngiliz Oryentalist ve Cambridge Üniversitesinde Bir Türk Profesör"
Tarih ve Toplum,1984, S.11,s,308–311.
Tugay Asaf, *İbret, Abdülhamit'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, İstanbul, 1961.
Uzun Mustafa, "Halil Halid Bey", İ.A.(DVY) C,15.
Wasti S. Tanvir, "Halil Halid Anti İmperyalist Müslim Intellectual", *Middle Eastern Studies*,
July, 1993,S.XXIXX/3,s, 559–579.

Arşiv Belgeleri

- B. O. A. , Yıldız Parakende Evrak, No 671.
B.O.A, YPRKESA, Dosya No:27 Gömlek No 68
B.O. A. YPRKESA, Dosya No: 37,Gömlek No 47.